

ENCIKLOPEDIJA ŽIVIH

Jani Virk

Od tod do večnosti

... kajti življenje ti mineva, ti pa boš
ostal.

(Unamuno)

Intelektualec in umetnik

Bernard-Henry Lévy v eseju *Demokracija in mi* zapiše nekaj, kar sicer ni aksiom, je pa vsekakor lahko dobro štartno mesto za esejističen izlet. Takole pravi: »Mogoče ne obstaja noben intelektualec, ki bi bil v striktnem pomenu besede ateist.« Kajti, intelektualec verjame v bitja, »ki niso več stvari, ki pa imajo njihovo težo«. Nobene posebne intelektualne senzibilitete ne potrebujemo za spoznanje, da so besede upoštevanja vreden namig o obstoju duhovnega sveta. Seveda to ni nič novega, simptomatično pa je, da je treba na to opozarjati.

Ne biti ateist seveda še ne pomeni biti teist. Vendar pa gotovo pomeni najmanj to, da je razpravljanje o transcendentnosti in transcendenci intelektualno legitimno, če ne — zaradi globljega vpogleda v stvari — celo neizogibno. Aplikacija transcendentnega, hipotetičnega, tudi samo imaginarnega v razmerah stvarnosti je navsezadnje zaščitni znak intelektualcev, ki jih ne bi smeli zamenjavati za zgolj izobražence ali puhle publicistične retorike. Intelektualec, o kakršnem govorim, naj bi bil primarno duhovno bitje, ki skozi optiko transcendentnosti na diskurziven način obdeluje stvarnost. Z umetnikom si deli duhovni horizont, vendar se od njega razlikuje po načinu uporabe medija. Njun duhovni horizont sega od tod do (roba) večnosti.

Alberto Moravia ne velja za pretirano religioznega avtorja. Moralisti mu ponavadi celo očitajo povsem nasprotno. Ta potentni starec, ki mu erotika tudi po osemdesetih letih, kot pravi, ne dela nobenih težav, je v pogovoru za *Paris Match*, ki ga je duhovito komentirala milanska Panorama, izjavil nekaj, kar je za umetnost zelo značilno. »Pri pisanju ali pri slikanju obstaja intuicija nečesa večnega. Je ob-

čutek, večnost, in ne vprašanje časa. Umetnost lahko da občutek večnosti...» Prepričan sem, da to trditev, zavestno ali nezavedno sprejema večina umetnikov. Beseda, barva, ton, linije v prostoru so lahko medij transformacije. Povezava umetnosti in občutka večnosti se navsezadnje kaže tudi v mnogih tekstih sodobne slovenske literature. Nobena posebna pronicljivost ne bi bila potrebna, če bi hoteli navesti nekaj očitnih primerov. Zato bom navedel samo primer, ki je na prvi pogled bolj oddaljen, in sicer debeljakovski način izginjanja v tekst, ki je v skrajni konsekvenci transformacijski postopek časnega v večno, poskus tihotapljenja minljive eksistence v trajno. Seveda tudi v sodobni slovenski prozi lahko najdemo primere, kjer se junaki zapirajo v tekst/knjigo, to navsezadnje ne pomeni nič drugega kot projekcijo fiktivnega korelata v dobro ali slabo večnost.

Beseda in duhovni nivoji

Privoščimo si trditev, da je sintagma »izpraznjeni subjekt« aktualistična floskula, ki prihaja iz mode, in da se trop shizofrenih »jazov« počasi vrača nazaj v glavnega junaka. Predpostavljajmo, da se gladka površina sveta, »odblesek odbleskov«, počasi lomi, in da horizontalno drsenje nadomeščajo vertikalni sloji. Vzemimo, da zavest še ni ekran, da človekova duševnost še ni postala plen tenkih linij kibernetičnih modelov, čeprav bi se to lahko zgodilo, in da globina emocij spodriva neprizadeto oko fotografskega aparata. Recimo, da se končuje ciklus, ki se bo kmalu zasitil z izpraznjenostjo sveta. Skušajmo se izogniti patetiki in s pogledom na večplastnost besede opazujemo razmerje med površino in globino.

V skladu z izročilom različnih kulturnih tradicij lahko rečemo, da obstajajo štirje po moči in ontološki utemeljenosti različni nivoji besede, ki so do določene mere odprti za pretok: božja beseda, magična, mistična, obredna beseda, pesniška (umetniška) beseda in prozaična (vsakdanja) beseda. Sensorji, nastavki, usedline teh besed so, če ne drugega, dokumentirani v arhetipskem zapisu.

Božja beseda, ki je, če verjamemo različnim religioznim izročilom, ustvarila svet, vsaj v kontekstu judovsko-krščanske tradicije danes vanj neposredno ne posega. Njene sledi pa so v arhetipskih konturah še vedno prisotne, če ne drugega, v svoji odsotnosti, ali kot »ohlajena magma besed« (J. Potokar).

Magična, mistična in obredna beseda je znotraj zahodnjaške kulture, če to priznamo ali ne, zgubila pravo moč, ker sta dosledno izpeljana racionalizem in pragmatizem »svežo vodo« v komunikacijskem kanalu s transcendenco spremenila v »suhi prah«. Takšna beseda se znotraj kompetentnih religioznih institucij bolj ali manj pojavlja kot zgolj ideološka beseda, najdemo jo tudi v dezorientiranih, več

kot dvomljivih poskusih verskih sekt, kot usedlino v profanih ritualih ali kot reklamno geslo merkantilističnega hedonizma (kjer učinkuje potentno) ali skrepenega ideološkega slovarja (kjer učinkuje perverzno). Magična, mistična in obredna beseda je znotraj zahodne kulture praktično povsem zgubila zmožnost ustvarjanja duhovnih realnosti, ki bi opozarjale na »globino sveta«.

Pesniška beseda (za katero bi pravzaprav lahko rekli, da je desakralizirana magična/mistična beseda) je, če sledimo hierarhiji od višjega proti nižjemu, še dlje od božje besede, čeprav ima na strukturnem nivoju z njo veliko podobnost: zmožna je ustvarjati svetove. Seveda pa je treba takoj poudariti, da je v ontološki umetnosti realnega sveta, ki ga je ustvarila božja beseda, in fiktivnega sveta, ki ga ustvarja pesniška beseda, bistvena, poudarimo dvakrat, bistvena kvalitativna razlika. Božji besedi je večnost imanentna, pesniška beseda se te večnosti lahko samo dotika. Magična, mistična, obredna beseda je z njo lahko komunicirala. Pesniška beseda, bolj oddaljena, šibkejša, pa ima samo toliko moči, da se je dotika. Da o njej govori. Pesniška beseda ve, da je večnost edina realnost. Ve, da je čas konstrukt, okorna umetna leča, ki slabi vid. »To, da ni časa, je naša skupna, velika krinja.« (M. Dekleva) Čas je iluzija, ki odteka. »Čas je / in kmalu bomo ostali / tudi brez njega.« (Alojz Ihan) Pesniška beseda ve, da je večnost edina realnost, vendar pa o večnosti ne ve nič gotovega. Večnost je predikat božje besede. So mistiki, ki so to zagledali in oslepeli. So pesniki, ki so to izgovorili in potem dolgo, dolgo hladili jezik; ali obnemeli.

Pesniška beseda razkrinkava čas in s tem kaže na večnost. Vendar pa pesniška beseda ne more vedeti za vrednostni predznak te večnosti. Največ, kar lahko o njej izreče, ne da bi si lastila vednost, ki je ne more imeti, je to, kar M. Dekleva zapiše v pesmi *Tu nam zmanjkuje teles*: »Vendar vemo: so zametki prostora s težo neskončne stvari.«

Seveda bo nekaj treba povedati tudi o prozaični besedi

Fetišizacija »feelinga« in funkcionalnosti: poraz besede?

Tako kot je vdor mas v 19. stoletju podrl piramidalno družbeno strukturo, tako je kasneje vdor mas-medijske (pragmatično prozaične) besede porušil hierarhično strukturo besede. Če se ozremo okrog sebe, iz dneva v dan lahko opazujemo, kako imajo stavki pop-pevcov, floksule politikov ali trgovcev, ki ne obvladajo drugega kot štiri osnovne računske operacije, med ljudmi karizmatično moč, preprosto zato, ker zadenejo središčno točko možganskega vakuuma, skupni »feeling« širokih množic. »Feeling« pa navsezadnje ni nič drugega kot gladka površina notranjosti, po kateri nas odnese »stran od sebe«. »Feeling«, kot ga propagirajo vzvodi merkantilističnega hedonizma, je imun pred

racionalno umestitvijo, ki ga razkriva kot vsebinsko prazno obljubo, kot spretno trgovsko potezo. V eni zadnjih reklam za Coca-Colo plastificirani medijski idol med klišejskimi ritmi rocka pompozno zapoje: You can't beat the feeling. Torej, »feeling« nihče nič ne more; tako pravijo.

Alain Finkielkraut v svoji knjigi *Poraz mišljenja* (*La défaite de la pensée*, Editions Gallimard, 1987), ki z naslovom in napovedanimi poglavji mnogo obeta, potem pa ne pove kaj posebno lucidnega in novega, v finišu na nekaj mestih le ubrani svoj dokajšnji sloves. Razjezi se nad »postmodernizacijo šolstva«, ki na primer to, kar je »visoko« in »nizko«, ponekod v ZDA rešuje tako, da recimo zgodovino, slovnico in matematiko posreduje prek rock glasbe. Govori o Disneylandu kulture in tarna, da grozljivo leto 1984 ni prišlo z nasilnim vdorom moči v privatno življenje, temveč s prijetnimi obremenitvami glasbe in reklam. Nič manj se ne razburja nad tem, da je »rock-kultura« izpodrinila »kulturo besede«, da je nadomestila in uničila govornico in s tem onemogočila kontinuiran razvoj človeka in zmožnost samo-izolacije, ki prinašata zavest »jaza«; ta naj bi se, nekako tako Finkielkraut, ob rock-glasbi stopil in odtekel po »feeling«. S tem se lahko strinjamo ali pa ne, marsikdo bo Finkielkrautu očital pretiravanje in ga opozarjal na možnost svobodne odločitve, na področja avtonomnih sfer itd.

Vsekakor pa ne moremo z zamahom leve roke odpraviti njegove lamentacije o infantilizaciji družbe, o regresivnem trendu biti mlad. »Kultura mladosti«, v kateri, kar je simptomatično, stripi spodrivajo literaturo, rock glasba pa besedno izražanje, je postala norma za delovanje večine medijev in hkrati tudi obskurna norma življenjskega stila. Tako rekoč, prepovedano je biti star. To med drugim tudi kaže na brezupen poskus zahodne družbe, da bi zaprla realnost smrti; grotesken primer so ameriški funeral homes, kjer ponavadi tudi umrle starce našemijo tako, kot da se ravnokar odpravljajo na maturantski ples. Izpraznjeni voditelji oddaj, zabavljači milijonskih množic uspevajo samo tako, da uporabljajo najstniški žargon, da ponavljajo infantilne najstniške puhlice, da srkajo Coca-Colo in z nevrotičnim naporom svoje gibe in mimiko pomlajujejo za dvajset, trideset let. V zrelih letih kazati leta je eksces, gojiti starčevsko modrost je nezaželjena (in seveda tudi neučinkovita) eksotika. Zašli bi predaleč, če bi hoteli analizirati strukture, ki proizvajajo trend »kulture mladosti«. Lahko samo namignemo, da je treba na zahodu krivca iskati v neprestani, praktično vsakodnevni proizvodnji novih, »mladih« stvari, ki naj bi vzbujale, pogledano skozi srednjeevropsko oko, absurden občutek biti v aktualnosti, v »središču« življenja. O Vzhodni Evropi bi ob vseh spremembah v zadnjih letih težko izrekli stereotipno trditev. Vsekakor še nekaj let nazaj, ponekod pa tudi še danes, v bistvu priseganje na mladost ni (ni bilo) drugega kot floskula skrepenelih mož-

ganov, ki hočejo (so hoteli) s to retorično gesto vzbuditi vtis, da so njihove ideje »večno zelene« in tako odpraviti težnje po razvoju.

Infantilizem, ki izhaja iz »kulta mladosti«, ruši vso preteklost in prihodnost na površino aktualnega trenutka, v kateri se zrcali trend »izživetja«. Kategorični imperativ je izživeti se, to ne pomeni nič drugega kot neprestano konzumirati/uporabljati/spremljati najnovejše izdelke/pridelke merkantilizma in masovne kulture. Nobena posebna lucidnost ni potrebna, da uvidimo obrat, ki se zgodi v takšnem razmerju. Masovni človek ni bitje, ki izbira, temveč je izbran. Seveda mu možnost, da izbira med desetimi ali dvajsetimi kanali, izdelki, pridelki ustvarja iluzijo o svobodni izbiri, ne pa tudi refleksije o tem, da je brezizhodno vpet med mreže medijskih in merkantilističnih interesov. Tu pa je seveda samo zanemarljiv objekt.

Prozaični jezik, ki ne korespondira z višjimi nivoji besede, ampak je podrejen diktatu pragmatične aktualnosti, je orodje, ki ne izkoplje in ne najde ničesar več. Prevzame lahko le še svojo socialno funkcijo pragmatične komunikacije, ki omogoča delovanje družbene strukture. Je le še posrednik informacij, pripomoček za gibanje po površini.

Vztrajati na globini besede

Marsikdo najbrž pozna specifičen občutek, ki doleti človeka, če se pogovarja z Američanom. S pomočjo stereotipa ni pretirano reči, da v nekaj minutah o njem lahko zve vse. Najprej to deluje sproščujoče, potem pa pride obvezna mučna streznitev. Vprašamo se, kaj je zadaj, in dobimo odgovor: To je vse, zadaj ni ničesar več. Njihovo življenje, ta posplošitev je neizogibna, je obledel negativ na prozorni površini. Njihove življenjske zgodbe iz desetih stavkov so enake in zaključene: vse je tu, nič ni zadaj. Ne stojijo za svojimi besedami; so na njihovi površini. Nič ni skrivnostnega, nobene enigme ni, vse je na dlani, prozorno in tenko.

Pravzaprav ni moj namen razpravljati, če so v kontekstu Zahodne kulture Američani dober in drastičen primer iztirjenja iz okvirov zahodnjaške kulture ali pa le logična dopolnitev tega modela. Rad bi le opozoril, da specifična produkcija realnosti (v tem primeru merkantilistična in masmedijska) lahko radikalno omejuje jezik in s tem neizogibno tudi duševnost.

Nič novega ne bomo povedali s trditvijo, da realnosti pravzaprav ni. Obstaja sicer absolutna resnica, za človeka nedosegljiva, in na drugi strani antropomorfna resnica, ki je nujno zavezana času, spremenljiva, relativna. Človekovo realnost, tako pravijo, pravzaprav določa jezik: meje našega jezika naj bi bile meje našega sveta (Wittgenstein); jezik naj bi bil hiša biti (Heidegger); bit, ki jo lahko razumemo, je jezik (Gadamer). Ti trije bolj ali manj obrabljeni citati se ujemajo z

dejstvom, da je judovsko-krščanska kulturna tradicija tradicija pisave in seveda tudi Knjige (kanonizirane besede). Zelo vprašljivo pa bi bilo, če bi stavili na jezik/besedo kot na mejo ontološkega spoznanja. Nenavsezadnje tudi zaradi prenosa ontoloških zmogljivosti jezika na ontološke ambicije moderne znanosti. Namreč, besedno definicijo sveta kot mreže idej, ki jo je uvedel v zahodnoevropsko mišljenje Platon, je po Galileu in Descartesu vedno bolj nadomeščala grafizacija jezika, predvsem kot posledica matematizacije naravnih znanosti. Temeljne resnice so se vedno bolj zapirale v sistem formalnih znakov; dobro vemo, da so bile temeljne resnice v dvajsetem stoletju izrečene v obliki formul.

Racionalizacija jezika in njegove subsumacije v abstraktne formule (in družbene modele) je seveda tudi proizvedla (in neprestano proizvaja) specifično realnost sveta. »Realnost« se vedno znova vzpostavlja kot produkt medijske in merkantilistične mreže, proizvajajo jo izdelki in informacije. Realnost je formatirana z medijskim in merkantilističnim programom (kot pač s programom formatiramo računalniško disketo) in kot taka se kaže popolnoma stvarna, materialistična, čeprav jo intelektualni premislek, če ne drugega, z vidika večnosti, razkrije kot fikcijo, iluzijo.

»Racionalizem in doktrinizem sta bolezní našega časa«, je zapisal C. G. Jung v članku *O življenju po smrti*, v katerem med drugim ugotavlja, da je dimenzija »znanosti« popolnoma in nevarno izrinila dimenzijo »mitološkosti«. Zato v našem vsakdanjem slovarju pravzaprav ni več besed (ali duhovnih nabojev zanje), ki bi opozarjale na mitološko dimenzijo in na transcendenco. Beseda tako rekoč pluje med črni medijske manipulacije, ki z njeno pomočjo propagira »prazne vsebine« in »feeling«, in med ostrimi črni racionalizma, ki besede reže na tenke črte, ki se prilegajo kibernetičnim modelom.

Ni moj namen, da bi se pridružil orwellocem in apokaliptikom. Navsezadnje jih je čisto dovolj, po drugi strani pa se pojavlja vedno več avtorjev, ki govorijo o povratku subjekta in nekatastrofičnem zloму tehnicističnega obdobja. Brez potrebe bi skrival svoje simpatije do njih. Mislim, da govorijo v prid obstoju duhovnega sveta. In ta ni le muha enodnevnica (ali tisočletnica), zavezana določeni strategiji uporabe jezika. Res je, da na dan prihaja tudi z jezikom, vendar obstaja tudi mimo njega. Ni slabo, če se ljudje, ki se ukvarjajo z besedo, tega zavedajo. To jim lahko daje moč, da se upirajo »aktualni realnosti« sveta. In odveč je tarnati, da je njihovo svobodno polje samo umetnost. Tu še vedno lahko merijo globino sveta, njegov razpon od tod do večnosti. Tu je dovolj prostora za žive in mrtve, za čustva in hrepenenje. Tu so besede mehke in imajo globino: marsikdo, ki stoji za njimi, čuti, da se prava realnost začenja šele tam, kjer mu zmanjkuje besed.

Jani Virk